

*Цветелина Георгиева**

(Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките)

СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА ИНДИВИДУАЛИЗМИ В МНОГОТОМНИЯ РЕЧНИК НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Новоречје, 2024, бр. 10.

Статията представя 126 съществителни имена индивидуализми в Речника на българския език. Посочени са продуктивните и непродуктивните словообразователни модели. Най-много са суфиксалните деривати, следвани от сложните и съкратените думи. Повечето от индивидуализмите не са създадени успешно. Сполучливи индивидуализми са създали: Ив. Вазов, Д. Талев, З. Сребров, Ас. Златаров, Кр. Григоров и др.

Ключови думи: индивидуализъм, съществителни имена, словообразуване, български език.

В българската лингвистика терминът индивидуализъм е по-рядко срещан от неговите синоними: „(авторски) неологизъм“, „индивидуална дума“, „индивидуален неологизъм“ и др. (вж. напр. Спасова 1957, Гунова 1982, Недялкова 1992, Пернишка 2000, Гуторанова 2002 и др.). Тук обаче той е предпочетен като работен термин по няколко причини: 1) точност 2) отличителност от термини като (същински) неологизъм и okazjiонализъм.

В научната литература липсва ясно разграничение между последните три термина. Ето защо тук първо ще се направи опит те да бъдат кратко и най-общо характеризирани с оглед на разглеждания проблем.

За **неологизмите** – *нови езикови единици, с които се назоват нови предмети, явления, прояви* и пр., от съществено значение е времето на тяхната поява (*през последните 10–20 години*). Такива към днешния момент са напр. *кеш, писи, фритюрник* и др. Неологизмите имат *номинативна функция* и *относително широка употреба*.

Окаzioniализмите са думи, *породени от контекста*, които имат *случайна употреба* и *силен стилистичен ефект*. Те са *резултат от езико-*

* cveti.g@ibl.bas.bg; 0000-0002-8958-7439.

ва игра (при създаването им понякога се използват необичайни езикови средства и се търси необичайна структура, напр.: съ**БИРА**не; днес **Вторанов**, утре **Първанов**; **засуни** глада; **футболиган**) и имат единична употреба и номинативно-експресивна функция.

Индивидуализмите са езикови единици, преднамерено създадени от известна, популярна личност (писател, поет, общественик), които не се лексикализират. Те се използват само от своя създател (съществуват само в неговия идиолект) и имат преди всичко номинативна функция (напр. *каменя* (П. К. Яворов), *огнеметежен* (Н. Вапцаров), *ихкам* (А. Каралийчев) и др.). Причините за появата на индивидуализмите са различни: липса на название, с което се именува някакво понятие, нова (конкурентна) номинация, резултат от чувство, настроение или от търсено съзвучие и пр.

Тук ще бъдат анализирани обзорно само една част от индивидуализмите в българския език – съществителните имена. Ще се изследват словообразователните модели, по които те са създадени, т.е. ще се посочи произвеждащата единица и кои са най-използваните словообразователни форманти, ще се направи опит за оценка на индивидуализмите от езиково гледище.

Към момента източник с най-надеждна информация за индивидуализмите в българския език е многотомният академичен тълковен *Речник на българския език* (РБЕ), който представя лексикалното ни богатство от 1824 г. (издаването на „Рибния буквар“ на д-р Петър Берон) до днес. В концепцията на *Речника* е залегнало отразяването и на индивидуализмите – на „думи или употреби, отнасящи се до индивидуалния език на даден автор“, както и на „отделни индивидуални значения на дадени лексикални единици“, при това само от класици на българската литература (РБЕ т. 1: 14, 27, 29). За да бъдат определени вярно единиците като индивидуализми, лексикографите използват най-богатата лексикална картотека в страната (традиционна и електронна) и правят множество справки с други лексикографски източници. Ето защо РБЕ се оказва най-надеждният и богат източник и на подобна информация.

Индивидуализмите в РБЕ се маркират с бележката *Индив.*, а авторството се представя чрез сигнатурата към посочените в курсив примери, които илюстрират значението, напр.:

БЕДОВИТ, -а, -о, *мн.* -и, *прил.* *Индив.* Който е изпълнен с беди, с нещастия. *Живота бедовит / не засени со страх духът му упорит.* П. П. Славейков, Събр. съч. III, 70.

МРАКОТА *ж.* *Индив.* Мрачност. *От тавана висеше на средата малка нечиста лампа, която, както казва Милтон, служеше повече за туй да открие мракотата на тоз предел.* Св. Миларов, СЦТ, 10.

В публикуваните досега 16 тома на *Речника* (последният (*С – системност*) излиза през 2023 г.) са представени и тълкувани общо **369** индивидуализма на 95 творци – **246 думи** (от категориите съществителни, прилагателни, глаголи, наречия, местоимения и междуметия), **112 значения**, **3 устойчиви съчетания** и **8 фразеологизма**.

Съществителните имена индивидуализми са **126** на брой и са създадени от 56 известни български личности: А. Каралийчев (АК), А. Страширов (АС), Ас. Златаров (АЗ), Б. Шивачев (БШ), Б. Димитрова (БД), В. Марковски (ВМ1), В. Мутафчиева (ВМ2), Г. Бакалов (ГБ), Г. Караславов (ГК), Г. Райчев (ГР1), Г. С. Раковски (ГР2), Д. Казасов (ДК), Д. Талев (ДТ), Ем. Станев (ЕС), З. Сребров (ЗС1), З. Стоянов (ЗС2), Й. Вълчев (ЙВ), Й. Радичков (ЙР), Ив. Богоров (ИБ), Ив. Вазов (ИВ), Ив. Карановски (ИК), Ив. Мирчев (ИМ), Ив. Шишманов (ИШ), К. Величков (КВ), К. Петканов (КП1), Кр. Григоров (КГ), Кр. Пишурка (КП2), Л. Каравелов (ЛК), Л. Стефанова (ЛС), Н. Антонов (НА), Н. Драгова (НД), Н. Марангозов (НМ), Н. Райнов (НР1), Н. Ракитин (НР2), Н. Хайтов (НХ), О. Василев (ОВ), П. К. Яворов (ПЯ), П. П. Славейков (ПС1), П. Р. Славейков (ПС2), Св. Миларов (СМ), Ст. Волев (СВ), Ст. Дичев (СД), Ст. Загорчинов (СЗ), Ст. Михайловски (СМ), Ст. Чилингиров (СЧ), Т. Влайков (ТВ), Т. Генов (ТГ), Т. Траянов (ТТ), Т. Харманджиев (ТХ), Т. Шишков (ТШ), Ф. Попова-Мутафова (ФМ), Хр. Ботев (ХБ), Хр. Смирненски (ХС), Хр. Ясенов (ХЯ), Ц. Цанев (ЦЦ) и Чичо Стоян (ЧС).

Най-много съществителни имена целенасочено са създали Ив. Вазов (20), П. П. Славейков (19), Ив. Богоров (9) и А. Каралийчев (5). Останалите имат до 3 индивидуализма.

Прегледът на ексцерпираните съществителни имена показва, че те са образувани основно по суфиксален, безсуфиксен и композиционен начин.

Най-много съществителни са създадени чрез **суфиксация**. Предпочитани са формантите *-ик*, *-ач*, *-к(а)*, *-иц(а)*, *-тел*, *-ост*, *-ец* и техните разширени варианти. Образуваните индивидуализми може да се опишат в три групи:

– названия на лица – *малоимотник* (АЗ) ‘малоимотен човек’ < произвеждаща единица (по-нататък ПщЕд) *малоимотен*; *гръмогласник* (КГ) ‘гръмогласен човек’ < ПщЕд *гръмогласен*; *омагьосвач* (ИВ) ‘магьосник’ < ПщЕд *омагьосвам*; *разхождач* (ИВ) ‘човек, който се разхожда или разхожда някого’ < ПщЕд *разхождам*; *забавач* (ИВ) ‘човек, който забавлява някого’ < ПщЕд *забавлявам*; *преспанка* (ДТ) ‘жена, която е родена или живее в Преспа’ < ПщЕд *Преспа* (измислен град в Македония, в който се развива действието в четири романа на Димитър Талев); *недоволец* (НР1) ‘недоволенник’ < ПщЕд *недоволен*; *недъгавец* (ПС1) ‘недъгав човек или некадърник’ < ПщЕд *недъгъв*; *преспанец* (ДТ) ‘човек, който е роден или живее

в Преспa' < ПщЕд *Преспa*; *възсъздавател* (ПС1) 'човек, който възсъздава, възпроизвежда нещо' < ПщЕд *възсъздавам* и др.

– названия на предмети и животни – *вековник* (БД) 'стогодишник' < ПщЕд *вековен*; *гледанка* (НМ) 'изглед, картина' < ПщЕд *гледам*; *кукувка* (БД) 'кукувица' < ПщЕд *ку-ку*; *драконица* (ТГ) 'женски дракон' < ПщЕд *дракон* и др.

– названия на отвлечени понятия

а) отвлечени съществителни, названия на действие – *дощявка* (ПЯ) 'прищявка' < ПщЕд *дощява ми се*; *извъртка* (ИВ) 'извъртане' < ПщЕд *извъртам*; *подсетка* (ПС1) 'подсещане' < ПщЕд *подсецам*; *бързотевица* (ТВ) 'бързане' < ПщЕд *бързам*; *блъскотевица* (ТВ) 'припряна работа, съпроводена със суетене' < ПщЕд *блъскам* и др.

б) отвлечени съществителни, названия на признак – *невдадливост* (ИВ) 'неотстъпчивост, упоритост, неподатливост' < ПщЕд *невдадлив* (ИВ); *людност* (ИВ) 'многолюдност, оживеност' < ПщЕд *люден*; *изхълменост* (ИВ) 'нахълменост' < ПщЕд *изхълмен* (ИВ) и др.

Има индивидуализми, които са образувани чрез замяна на суфикси (обикновено на *-ост* с друг), напр. *жизнерадие* (ГБ) вместо *жизнерадост*, *нерешение* (ПС1) вместо *нерешителност*, *безпощада* (ТТ) вместо *безпощадност* (срв.: *Реши един гърмеж / две работи – една, която беше в мене, / и другата до днес, която в нерешение / държеше делото – и може би до края, / какъвто никой тук от нази не желай / довелo би. П. П. Славейков, Събр. съч. III, 131; Разлистяй лесове, дъбрави, / о, край на буйствен праотец! / .. / Откърмай дух на безпощади, / духът на ангел и на лъв! Т. Траянов, ББ, 39).*

Не са малко индивидуализмите, които са резултат на словообразователния процес **съкращаване** (напр. *посег* (АС) < ПщЕд *посягане*; *изразход* (АЗ) < ПщЕд *изразходване*; *издиг* (ИВ) < ПщЕд *издигане*; *нахлув* (ИВ) < ПщЕд *нахлуване*; *предвест* (ПС1) < ПщЕд *предвестие*; *водовърт* (ИМ) < ПщЕд *водовъртеж*). По този начин се постига по-сбита словоформа.

Значително по-малко са индивидуализмите, които са резултат от словообразователния процес **композиция**. При образуване на някои от композитумите участват същите форманти, както при суфиксалните деривати (напр. *-ец*, *-ств(о)*, *-ач*, *-ник*), а при други няма суфикс. Повечето от композитумите са оформени със съединителна гласна *о*, *е* или *и* (напр. *игродумство* (ИВ) 'игрословие'; *месорезник* (ТШ) 'сатър'; *лъконосец* (ЛС) 'войник, въоръжен с лък'; *самораст* (ИБ) 'нещо, което е създадено по волята на Бог, расте и се развива самостоятелно', 'природа, естество'; *медорез* (КП2) 'гравюра'; *кръгошир* (ХЯ) 'кръгозор'; *пиляедец* (АК) 'котарак'; *очивадец* (НД) 'човек, който вади очи'). Единственият композитум без съединителна гласна е *пластматерия* (СВ) < ПщЕд *пластична материя*.

Автори на **сполучливо** създадени индивидуализми са: Ив. Вазов (*игродумство, дрехопродавач*), Д. Талев (*преспанка, преспанец*), З. Сребров (*матовина*), Ас. Златаров (*малоимотник*), Кр. Григоров (*гръмогласник*), П. П. Славейков (*камерюнкерство*) и др.

Като **несполучливи** може да се определят думи, които са създадени по по-слабо разпространени словообразователни модели, напр.: *ограбник* (ГК), *ожидник* и *запознайник* (ИБ), *възвестник* (ПС1). В случая суфиксът *-(н)ик* се свързва с девербална основа, което не е характерен модел в общонародния език (в българския език този суфикс се свързва обикновено с деадективни и десубстантивни основи, срв.: *грозник, нахалник, непослушник, умник, виновник; завистник, надзорник, плодник, зелник*). Като несполучливо създадени може да се определят и думи, образувани със слабопродуктивни суфикси, напр.: *грапел* (ИБ) ‘грапавина’, *кривел* (СЗ) ‘кривина, завой’, *плетило* (КП1) ‘плетиво, плетка’. Несполучлив избор на суфикс има при десубстантивното съществително *орачщина* (ИБ) ‘орачество’, защото с формант *-щин(а)* в българския език не се образуват думи, които назовават работа, занятие на някого. Съществителните от този модел характеризират някого според негова отличителна черта (напр. *йезуитщина, свинщина, идиотщина* и др.). Необичайно е и друго авторското образувание на *-щин(а)* – *посвойщина* (ИБ) ‘свойство, качество’ < остар. *посвоявам* ‘обсебвам’. Несполучлив индивидуализъм е и десубстантивното *кривонделнина* (ИБ) ‘меланхолия’ < остар. индивидуално значение на *кривондел* (ИБ) ‘меланхолик’, защото със суфикс *-нин(а)* в българския език не се образуват названия на болести, състояния, настроения. Десубстантивното съществително *мракота* (СВ) ‘мрачност’ също не е създадено по съществуващ в езика ни модел (със суфикс *-от(а)* се образуват деадективни съществителни като *пълнота, мекота, яснота, гъстота* и др.). Индивидуализмът *жижък* (НР2) ‘жужене’ е много близък по звучене до общоупотребимото *жежък* ‘горещ’ и извън контекст може да бъде определен също като прилагателно. Вероятно произвеждащата единица на *жижък* е звукоподражателното междуметие *жи-ж*. В общонародния български език няма друго образувание, създадено по такъв модел, и поради това е неразпознаваемо. Ето защо то също може да бъде определено като несполучливо. И *жълтуна* (АК) ‘жълтица’ е създадено по несъществуващ модел. Отклонение от традицията е и съществителното *нерешение*, което в индивидуалното словотворчество е резултат от суфиксация, а не от префиксация, както би могло да се предположи (срв. *нерешение* (ПС1) ‘нерешителност’ < остар. *нерешен* ‘нерешителен’).

Има индивидуализми, които се възприемат от читателя като изкуствено изковани, въпреки че са създадени по законите на българското словообразуване. Причина за несполуката може да се търси в тяхната неясна

връзка с ПщЕд, напр.: *провалан* (КП1) ‘човек, който яде много, на провала’; *прехвъргач* (АК) ‘превозвач’; *зададка* (ИБ) ‘задача’; *извъртка* (ИБ) ‘извъртане’; *мощник* (ИБ) ‘юмрук’; *ослана* (ПС1) ‘опора, защита’; *гледанка* (НМ) ‘изглед, картина’; *подробница* (ИШ) ‘подробност’ и др. Неясна семантика имат и безсуфиксните съществителни *извой* (КВ) ‘завой, извивка’, *измах* (ТХ) ‘замах’, *прожигж* (ПС1) ‘шум, свистене от изстреляна граната, куршум’, *избикол* (СД) ‘заобикаляне’, *потай* (СЧ) ‘покой, спокойствие, тишина’, *потая* (ВМ1) ‘покой, спокойствие, тишина’.

В заключение може да се посочи следното:

1) Повечето съществителни имена индивидуализми са суфиксални деривати. Значително по-малко са композитумите и съкратените образувания.

2) Най-предпочитаните форманти са: **-ик**, **-ач**, **-к(а)**, **-иц(а)**, **-тел**, **-ост**, **-ец** и техните разширени варианти.

3) Произвеждащите единици са съществителни, прилагателни, глаголи и междуметия.

4) Повечето от индивидуализмите не са особено сполучливи, тъй като са създадени:

- по непродуктивни или несъществуващи словообразователни модели
- със слабопродуктивни суфикси
- или без ясна (за читателя) връзка с произвеждащата единица.

5) За да бъдат индивидуализмите сполучливи, авторите трябва да имат много добра езикова компетентност, която предполага и знания за продуктивните словообразователни модели, стремеж към семантична прозрачност и пр.

ЛИТЕРАТУРА

- Благоева, Диана 2001: За някои мними авторски неологизми в творчеството на Иван Вазов. В: *Арнаудов сборник. Доклади и съобщения. Т. 1*. Русе: „Лени Ан“, 203–205.
- Бонджолова, Валентина 2009: *(Не)съществуващи думи: Оказионализмите в медийния текст*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“.
- Бонджолова, Валентина 2016: Оказионализмите и тяхното лексикографско представяне. *SLAV. Wydawnictwa Instytutu Slawistyki Polskiej Akademii Nauk*, 516 – 522. [<https://ispan.waw.pl/ireteslaw/bitstream/handle/20.500.12528/846/Lexikografia-2016-516-522.pdf?sequence=1&isAllowed=y>] достъп 12. 03. 2024 г.
- Вътов, Върбан 1998: *В. Лексикология на българския език. (Лексемика. Ономастика. Фразеология. Лексикография)*. Велико Търново: „Абагар“.

- Гунова, Здравка 1982: Авторски неологизми в художествената реч. В: *Българското слово богатство*. София: „Народна просвета“, 67–70.
- Гуторанова, Илка 2002: Неологизмите на Йордан Радичков в книгата му „Пупаво време“. *Български език и литература*, № 2–3, 80–81.
- Недялкова, Нели 1992: *Неологизми в съвременната българска поезия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Пернишка, Емилия 2000: Индивидуално словотворчество на Иван Вазов. *Българска реч*, № 1–2, 16–20.
- Речник на българския език т. 1. София, Българска академия на науките, 1977–.
- Спасова, Ана 1957: Неологизмите на Пенчо Славейков. *Известия на ИБЕ*, 207–266.

Tsvetelina Georgieva

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
Sofia

NOUN INDIVIDUALISMS IN THE MULTIVOLUME
DICTIONARY OF THE BULGARIAN LANGUAGE

Summary

The article presents 126 noun individualisms in the Dictionary of the Bulgarian Language. The productive and unproductive word formation models are indicated. The majority are suffix derivatives, followed by compound and abbreviated words. Most of the individualisms were not successfully created. Successful individualisms have been created by: Iv. Vazov, D. Talev, Z. Srebrov, As. Zlatarov, Kr. Grigorov, and others.

Keywords: individualism, nouns, word formation, Bulgarian language.